

Sven Anders Johansson i september 2006. Monumentets propeller hittades vid en röjning av dammarna i Strömsbergs bruk (Ullfors "syskonbruk"). Foto Bo Larsson.

Bruksmålaren Sven Anders Johansson

En museisamling och dess kontext

BO LARSSON

I januari 2007 fick Upplandsmuseet motta en donation från Sven Anders Johansson i Tierp. Gåvan, tillkommen under en tidsrymd av 25 år, bestod av 52 akvareller, de flesta med motiv från Ullfors bruk i norra Uppland. Donationen var inte någon överraskning för museet. Den hade förberetts under hela den förutvarande hösten genom ingående samtal med givaren om hans bilders tillkomst, innehåll och bakgrund. Utskrifterna efter dessa intervjuer uppgår till cirka 100 A4-ark, vilket gör akvarellsamlingen till de mer väldokumenterade bland Upplandsmuseets föremål.

Nedan ska jag ta fasta på denna kontextriktedom och koppla samman målningarna med uppgifterna om dem. Avsikten är att samtidigt som jag presenterar ett urval av bilderna resonera om varför och med vilka intentioner de kom till. Avslutningsvis kommer jag också att diskutera om och hur målningarna kan

användas i ett historieskrivande syfte. Därigenom anknyter artikeln även till det samtal som förs inom musei- och delar av universitetsvärlden: hur museernas samlingar kan komma omvärld och forskning till godo.¹

Skildringen är i första hand ett porträtt av Sven Anders Johansson och hans konstnärliga gärning, inte en berättelse om ett järnbruk.² Några ord om Ullfors historia är därför nödvändiga som bakgrund. Bruket, beläget strax söder om Tierp, ligger längs Tämnarån och i anslutning till förutvarande E4-vägen. Det grundlades 1649 av Henrik Lemmens som lät bygga masugn och hammare för valnonsmide på platsen. I slutet av 1700-talet började bostäder för brukets arbetare uppföras, och 1861 var bruksgatan (se bild 5 s. 18) klar. Samma år övergick Ullfors tillsammans med bruket i Strömsberg, Västland och Hillebola i Charlotta

de Geers ägo varefter det, via andra ägar-konstellationer, på 1920-talet såldes till Stora Kopparberg. År 1929 lades järntillverkningen i Ullfors ned, och smedjan revs. På bild 1 syns bruket i fågelperspektiv, så som Sven Anders Johansson tänkte sig att det såg ut år 1910. Idag är så gott som alla produktionsanläggningar borta, liksom många av de övriga byggnaderna.³

Sven Anders Johanssons akvareller är sökbara på Upplandsmuseets hemsida (under länken Digitalt museum) och de utskrivna intervjuerna förvaras i dess arkiv.

Våra möten

Som antikvarie på Upplandsmuseet föll det på min lott att intervjuva Sven Anders. Jag besökte honom sju gånger, varje gång under en tidsrymd av flera timmar och oftast i sällskap av en bandspelar. Åliggandet var att berika hans akvarellsamling med så rika uppgifter som möjligt.

Sven Anders var född 1925 och i 80-årsåldern vid tiden för våra sammanträffanden. Bakom sig hade han en över tre decennier lång karriär på Ericsson och erfarenheter som såväl militär som sjöman. För Ericssons räkning hade han och hans hustru Astrid även tillbringat flera perioder utomlands. Bland annat hade de bott två år i Kiev, i det forna Sovjetunionen. 1972 köpte paret en stuga i byn Raklösen, belägen intill Ullfors bruk. Det blev startpunkten för bruksintresset.

När Sven Anders och jag träffades var han drabbad av en svår sjukdom och angelägen om att hans målningar skulle tas hand om på bästa sätt. Andra intressenter än Upplandsmuseet fanns, men avgörande blev våra möjligheter till förvaring och digitalisering. Det var en viktig aspekt för Sven Anders. Redan från början hade han målat sina akvareller på det ur beständighetssynpunkt bästa tänkbara materialet.

Våra möten tog snart formen av ett mönster. Jag kom till den radhusliknande lägenheten i Tierp klockan tio på förmiddagen och Astrid Johansson bjöd på kaffe med räk- och äggsmörgåsar. Våra samtal då rörde inte bruket eller målningarna – det ville jag spara tills bandspelaren var igång – men väl andra intressen hos Sven Anders. Han var litteratur- och musikintresserad, hade en stor samling jazzskivor och en kollektion Faulknerböcker som hörde till Sveriges största. Han hade också varit drivande bakom bildandet av Eyvind Jonssonsällskapet, och var inte nådig mot de personer som tog ställning mot författaren i kallakrigsdebatten om tredje ståndpunkten.

Kaffet följdes av en och en halv till tvåtimmarssejour i arbetsrummet, beroende på Sven Anders aktuella hälsotillstånd. Hade han nyligen varit på behandling för sin sjukdom var han tröttare, annars orkade han längre. Rummet, troligen ett av lägenhetens mindre, var om inte belamrat så dock smått överbelastat

Bild 2. Trapphus i IOGT-lokalen, målad 1992; den av Sven Anders målningar som kanske mest är inspirerad av konstnären Andrew Wyeth. UIM 40216.

Som nästa projekt planerade han en utställning av fotografier han tagit i Afrika. Under 2007 publicerade han också skriften "West Berlin 1955" och gav den undertiteln "a historical, documentary photo report about the daily life, ten years after the war".

Snett emot skrivbordet, i ett av rummets hörn, stod ett arkivskåp för ritningar. I det förvarades målningarna liggande (som de ur arkiveringssynpunkt bör). Vid detta skåp stod vi när vi pratade om dem. Sven Anders lyfte upp dem en efter en och vi kunde med bandspelaren påslagen

ingående resonera om varje bild. Av de teman som utkristalliserades presenterar jag – som nämnts – här främst de som rör bildernas tillkomst. Jag gör det genom att rubricera dem efter upphovsmannens intressen och drivkrafter, men vill betona att dessa inte hade några sinsemellan skarpa gränser. Tvärtom sammanföll de ofta; målningar som Sven Anders gjorde utifrån ett huvudsakligen arkitektoniskt intresse kunde han sedan prata om utifrån sin kunskap om brukssystemet. Men uppdelningen möjliggör en systematisk presentation av honom och hans Ullforsakvareller.

Sven Anders Johansson gick bort i december 2007.

Det konstnärliga intresset

Sven Anders håg för bilder tog fart redan efter andra världskriget. Under sin tid som sjöman bytte han för två limpor cigaretter till sig en kamera. Med den gjorde han reportage från utländska och bombade hamnar (jämför "West Berlin 1955" ovan) som han publicerade i bland annat Svensk Sjöfartstidning. En arbetskamrat inspirerade honom sedan till att prova akvarellmålning; en hobby som längre fram gick utmärkt att kombinera med bruksintresset.

Sven Anders ville inte kalla sig konstnär; han föredrog beteckningar som framhävde hans målningars dokumentära

innehåll. När frågan en gång kom upp ville han mer se sig som ingenjör; autenticiteten, det verklighetsbetonade, var det viktigaste för honom. Dock strävade han oftast efter att avbilda bruket – dess byggnader eller arbetsprocesser – i ett aktivt skede, inte som det var vid tidpunkten för avbildandet. Därav också hans metoder för rekonstruktion: Sven Anders målade ofta på plats, han gjorde uppmätningar, han studerade äldre fotografier och han använde arkivhandlingar av olika slag. Med tiden som hans kunskaper om bruket växte kunde han också begagna sig av dessa lärdomar som underlag till gestaltningen av ett hus eller ett arbetsmoment.

Rekonstruktionerna uteslöt inte fantasifulla inslag. Sven Anders nyttjade sin "licencia poetica", som han en gång kallade det. Det kunde vara för att markera inslag i miljön som han visste funnits där men inte hur de såg ut, eller – som fallet är med interiören från IOGT-lokalen Brofästet (bild 2) – för att uttrycka en stämning. Inspirerad av den amerikanske konstnären Andrew Wyeth ville Sven Anders göra ett motljusmotiv, att låta tavlan illumineras av det utifrån kommande ljuset. Bilden skulle vara "lysande på nåt vis", vilket han fick fram genom skuggbildning och lätt penselanslag.

Även målningens skylt är ett fantasifullt inslag. Inte så att den inte existerat, men dels var den inte i så fint skick, dels är den insatt som en identitetsmarkering.

Genom den anges att trapphuset tillhörde IOGT-lokalen. Målarburken nedanför illustrerar tanken att "ja, nu har dom tagit in skylten och förbättrat den".

Sven Anders målade akvareller, men hans bilder har sällan den teknikens flödande drag. I stället använde han sig av "torrpensel" eller "dry brush", ett tillvägagångssätt som också hans förebild Andrew Wyeth brukat mycket. Genom att det våta stryks av från penseln möjliggörs en stor detaljrikedom. Det är tydligt i bilden från trapphuset, men kanske än mer i målningen av Ullfors smedja, labbi och blåsmaskinbyggnad (bild 3). Här är varje tegelsten minutiöst utritad liksom plåttakets räfflor och fönstrens spröjsar. Detaljrikedomen är också orsaken till att målningarna är så pass stora. Därigenom gick det att få med så små delar eller enskildheter som möjligt. De två målningar jag diskuterat här mäter 80x60 respektive 76x65 centimeter.

Bild 3 har marginalanteckningar, en detalj som återkommer i många av akvarellerna (dvs. ord skrivna på passepartouten, tyvärr inte synliga på artikelns återgivna bilder). Inspirationen till dessa kom från Lars Lerin, en annan konstnär Sven Anders skattade högt. Denne använder ofta skrift som en beståndsdel av sina målningar, något som Sven Anders såg som "en jättebra service mot betraktaren".

Arkitekturen

Sven Anders inledde sin dokumentation med enskilda byggnader och hann med tiden avbilda åtskilliga av dem. 1979 målade han Ullfors folkskola, en av de första akvareller han gjorde på platsen (bild 4, s. 16). Sven Anders undrade varför det var det största icke produktionsinriktade huset på hela bruket och fångades av den imponerande byggnaden. På målningen försökte han återge dess magistrala utseende och även ge den en lite dramatisk framtoning genom de kala träden och den mörka himlen. Det skulle vara höst; det var då skolan började, på sommaren var man upptagen med annat.

När vi dryga 25 år senare stod i Sven Anders arbetsrum och talade om bilden gav han en tolkning till varför skolbyggnaden var så överväldigande. Det fanns, förklarade han, ett stort intresse inom bruksvärlden för utbildning, att de anställda skulle ha en viss standard i sin skolunderbyggnad. Särskilt utmärkande var detta för ägarna till Lövsta bruk (Lövsta, Ullfors, Strömsberg med flera bruk ingick tidvis i samma ägarsfär). Där fanns en utbildningstradition som gick tillbaka till 1600-talet och Louis de Geers bekantskap med den tjeckiske pedagogen Comenius tankar. Det var detta intresse som återspeglades i skolbyggnaden.

Resonemanget kan kopplas samman med vad som blev en av Sven Anders teoretiska inspirationskällor, arkitekten Kaj

Bild 3. Rekonstruktion av smedja, labbi (smedernas sovsal) och blåsmaskinsbyggnad, målad 1995. I bildens marginalanteckningar har Sven Anders angett anläggningens olika beståndsdelar. UM 40205.

Nymans doktorsavhandling från 1989.⁴ Huvudtanken är, som Sven Anders uttryckte den, att människors kulturella praxis uttrycks i deras hus och byggnader. Arkitekturen är ett språk i vilket samhällets kulturella kärna kan avläsas.

Sven Anders bild över bruksgatan i

Ullfors är den målning i vilken enligt honom själv denna tanke tydligast kan avläsas (bild 5 s.18). Bruksarbetarhusen, byggda från slutet av 1700-talet, är sinnebilderna för hur upplysningstid och rationalism togs upp av företaget. Varje familj hade sin avdelning och dessutom tillgång

Bild 4. Ullfors folkskola från 1864, målad 1979. Arkitekturen är enligt Sven Anders hämtad från flyglarna till Strömsbergs herrgård. Skolan står fortfarande kvar. UIM 40192.

till fähus med plats för ko, kalv, gris, foder med mera (på bilden syns dessa längor bakom bruksarbetarhusen). Sven Anders kallade systemet för "underbart tänkt", och jämförde det med Per Anders Fogelströms hemska skildringar av Stockholms arbetarkvarter.

Gemenskapen

I våra samtal utvecklade vi aldrig temat om husens språk djupare, men i efterhand kan man konstatera att det var viktigt för Sven Anders. Han inte bara strävade efter en djupare förståelse av bru-

ket, han ville själv bli en del av det. Han ville in i gemenskapen och bli vad han kallade för "bruksare". Målningen som avbildar magasin och ladugårdar var i det avseendet viktig för honom (bild 6 s. 20). Byggnaderna är bland det första som kommer till synes när man anslutningsvägen från gamla E4:n kommer till Ullfors, och var det första som Sven Anders och Astrid lade ögonen på när de hösten 1972 kom till sitt hyrda torp. Med Sven Anders egna ord: då hittade han Ullfors, det var hans entré.

Åtta år senare var han i full gång med att dokumentera bruket, delvis inspirerad av tidens samhälleliga strömningar. Inte minst "Gräv där du står-rörelsen" passade honom; det man gjorde behövde inte vara fantastiskt, bara man gjorde någonting. Genom bruksakvarellerna kunde han bemäktiga sig bruket, skapa ett revir och i sin fantasi ta hand om det. Det handlade om ett besittningstagande, och i det erövrandet hade bild 6 stor symbolisk betydelse.

Det dröjde emellertid innan det fulla accepterandet från omgivningen kom. I mitten av 1990-talet skulle dock Brofästet – det hus som Sven Anders och Astrid bodde granne till i Raklösen – flyttas till Skansen som exempel på en byggnad från folk- och nykterhetsrörelsernas tid (bild 7 s. 22). Sven Anders hade avbildat det redan 1985 och ett eller ett par år tidigare visat den och andra akvareller i två lokala utställningar. Nu ville också Skansen ställa ut hans mål-

ningar. Sammantaget gjorde engagemangen att Sven Anders blev "lite av en kändis" och fick sitt godkännande som bruksare och Ullforsare.

Propagandisten

Från början hade Sven Anders inte några tankar om att återstoden av Ullfors borde bevaras, eller att han själv skulle kunna spela någon roll i ett sådant sammanhang. Så småningom insåg han dock att hans målningar kunde ha ett propagandistiskt värde och när han hade sin första utställning gjorde han bruk av detta. Särskilt gällde det en svit om fyra akvareller, föreställande Ullfors kvarn i olika stadier av förfall. Den första av dessa kom till 1986 då kvarnen ännu var oförstörd. (Bild 8, s. 23.) Byggnaden var emellertid inte i det fina skick som den framställs på bilden; puts hade regnat bort och klotter förekom. Men syftet var redan då att visa hur den kunde ha sett ut, om den hade blivit omhändertagen och omskött.

Svitens tre övriga målningar visar kvarnen i olika grader av förfall, från det att taket rasat in tills att kvarnen är riven och endast en tegelhög återstår. Den tredje målningen (bild 9, s. 24, ordningen är efter hur Sven Anders tänkte sig) är dock den sist tillkomna. Sven Anders gjorde den som en sorgesång över kvarnen när den väl var riven. Han kallade den för Den döende svanen.

Bild 5. Bruksgatan, målad 1991. Marginalanteckningar anger namnen på de familjer som bodde i husen vid tiden för avbildandet. Också idag går samma vy, inklusive skylt, att söka upp. UM 40203.

När bilderna ställdes ut i Strömsberg väckte de stor uppmärksamhet och förvåning; att se alla målningarna samlade var enligt Sven Anders en mäktig demonstration. Dessutom hade han en särskild text i anslutning till kvarnbilderna; i den lades skulden för kvarnens förfall på olika

myndigheters och organisationers obeslutsamhet. Trots flera sammanträden ville ingen ta ansvar och fatta beslut.

Utställningen fick en fortsättning på Tierps bibliotek, men framför allt bidrog den till att Sven Anders och andra intresserade 1995 bildade Ullforsgruppen. Mål-

sättningen var att inga av brukets kvarvarande byggnader fick rivas, förstöras eller flyttas. Enligt honom har gruppen lyckats i sitt syfte.

Arbetsprocessen

Ungefär vid den här tidpunkten började Sven Anders lämna det arkitekturhistoriska och intressera sig mer för brukens liv och arbete. Övergången var inte tvär; även i akvarellerna av de mer enstaka byggnaderna riktade han uppmärksamheten på vad de uttryckte och stod för (jämför ovan). Men nu började han också skildra arbetsprocesser och produktions-sammanhang. 1996 publicerade han "Lär känna vallonbruken", ett studiehäfte som kompletterade professor Olof Isakssons bok om vallonbruk i Uppland.⁵ Samma år avbildade Sven Anders Ullfors vattendrivna såg från 1881 (Bild 10, s. 26). Om detta var den första målning i vilken han också placerade in människor får vara osagt, men det lär vara en av de tidigaste. I marginalanteckningarna har Sven Anders till och med namngett dem – August Björklund och J P Jäderkvist. Troligen hämtade han namnen från personer som han genom sina efterforskningar visste levde och arbetade på bruket vid denna tid.

När Sven Anders gjorde bilden av Ullfors såg funderade han på vad ett bruk egentligen bestod av. Järnbruket var själ-

va grunden men mot slutet av 1800-talet upptäckte bruksledningen alltmer skogen. I den hade man stora tillgångar, och då inte bara det nödvändiga kolet. Man började därför också slå mynt av timret. Sågen i Ullfors var relativt liten och vattendrivna men syskonbruket Strömsberg fick sedan en ångdriven och tre gånger så stor anläggning.

Som sista bild ska jag presentera en av de i mitt tycke mest imponerande akvarellerna, även om Sven Anders själv inte i alla avseenden var nöjd med den. I skildringen följer jag mitt och Sven Anders samtal om bilden; en person bättre bevandrad i brukshistorien än jag kan säkerligen beskriva dess olika arbetsmoment mer utförligt.⁶ Men som komplement till ovanstående betoning på drivkrafter, vill jag visa hur han använde sina kunskaper för att bygga upp en målning.

Bilden ifråga (nr 11, s. 27) är målad 2001 och en av de senast gjorda i museets kollektion. Vid den tidpunkten hade Sven Anders uppnått den kunskap som målningen krävde. Den är helt och hållet en rekonstruktion byggd på hans uppfattning om hur bruket måste ha fungerat samt på några – enligt honom själv "lösa" och icke-exakta – planritningar från 1700- och 1800-talen. Bara någon enstaka av bildens byggnader finns kvar idag.

Om tavlan läses från vänster och från den plats där Sven Anders tänkte sig att tecknaren stod – och från vilken målningens perspektiv således utgår – så finns

Bild 6. Bruksmagasinet med intilliggande ladugårdar (och i vinkel med dem men ej synligt på bilden, ett stall), målad 1980. Magasinet var viktigt för Ullfors smedshustrur. Där kunde de en gång i månaden hämta naturaförmåner i form av säd och andra förnödenheter. Magasinet och ladugårdarna står kvar än i dag. UIM 40197.

där tidsangivelsen 1829 (man kan också se utgångspunkten på hästens blick; en gimmick Sven Anders använde flera gånger). Det var året då Ullfors bruk övergav rostgropar och istället fick sin första vedeldade rostugn. Ugnen är belägen under det röda tegeltak där man kan se en vagn med hjälp av ett spel tappas på sin malmlast. Malmen hettades upp för att få fram den så kallade rosteffekten; den blev spröd och kunde smulas till småstycken i den framförvarande och anslutande malmkrossen.

Från malmkrossen går en man med skottkärra över en spång till masugnen. Han ska tippa den rostade malmen i den tunna som skymtar bakom den upprättstående bjälken; sedan vinschas denna upp till kransen, den timrade och ovanpåliggande röda byggnaden, för vidarebefordran till den s k pipan och ugnen. Kol till masugnen kommer från kolhuset, den gula byggnaden till vänster i bild. En man med fullastad skottkärra tar just sats för att komma uppför den långa träram som går upp till kransen.

På masugnens främre sida syns en avlång, sluttande byggnad. Den kallades för rådstugan, enligt Sven Anders för att man förr – på den tiden då man hade andelar i en masugn – samlades där för att avhandla årets verksamhet. Därifrån vinschas den senast färdiga gjutningen ut; tackjärnen – gösarna – vägde runt ett halvt ton och både rullar och spel behövdes för flyttningen av dem till upplaget. Samma

metod användes för transporten till vallonsmedjan, den gula byggnaden till höger med två skorstenar.

Gösintaget, valvet på smedjans långsida, var en av de detaljer på målningen som Sven Anders i efterhand inte var nöjd med. Han trodde att det var en mer sluten och större konstruktion än vad han visat på bilden. Troligen fanns det också ett tak över den. Sven Anders påpekade att han skulle ha gjort en ny version av tavlan om han hade haft möjlighet och tid. Han hade lärt sig mycket av att göra den, och vissa detaljer ville han korrigera.

På vallonsmedjans gavel, alldeles innanför de breda dörrarna, står en man klädd i förskinn. I händerna håller han några färdiga stångjärn, troligen är han just på väg att ställa dem mot väggen. Där står redan ett antal sådana lutade. På träspången kommer en man med kol. Smedjans kolmagasin syns dock inte i bild.

I bildens vänstra övre hörn har Sven Anders målat vad han kallade för förvaltarkomplexet. Det är den gula byggnaden med rött tak samt det lägre röda hus vars gavel är vänt mot betraktaren. Det sistnämnda huset blev sedermera mejeri, och finns i den funktionen separat avbildad i akvarellsamlingen. Därtill finns i bakgrunden förrådshus och liknande samt kvarnstallet som var en väsentlig byggnad. Besökare till kvarnen (längst till höger) måste ställa hästarna någonstans. Av bilden framgår hur dessa kunde dricka vatten direkt från Tämnrån.

Bild 7. IOGT-lokalen Brofästet, målad 1985, numera uppförd på Skansen som också lät trycka upp målningen som affisch och vykort. UM 40215.

Det politiska intresset – avslutande diskussion

Sven Anders sympatiserade med socialdemokraterna. Om han var en övertygad sådan vet jag inte, men under ett lunchsamtal strax efter valet 2006 uttryckte han

sitt missnöje med valresultatet och den borgerliga alliansens seger. Han trodde inte den tillträdande regeringen om gott.

Sannolikt var Sven Anders politiska sympatier sammanhängande med hans intresse för brukshistorien. I likhet med – och troligen inspirerad av – den tyske för-

Bild 8. Ullfors kvarn, målad 1986. Vid vårt samtal påtalade Sven Anders vissa av byggnadens detaljer: tand-snitt i bjälklaget, pelarformer i hörnen, skorstensliknande effekter på taket samt vad han ville kalla för Ullfors-dörrar. Dörrar med sådant mönster kunde man enligt honom träffa på här och var på bruket. UM 40219.

fattaren Hans Magnus Enzensberger och ekonomhistorikern Maths Isacson, tror jag att han såg bruken som ursprunget till det svenska folkhemmet och välfärds-samhället.⁷ Ett par gånger antydde han detta i mina intervjuer: Brukets allmänna "servicebyggnader" – tvättstuga, bagar-

bodar, mangelbodar, änkehus m.m. – kallade han "det svenska sättet att ordna samhällen" och när Ullfors och andra bruk byggde sågverk såg han detta som kärnan till Sveriges industriella utveckling. Tillfrågad under sina utlandsresor för Ericsson hur ett sådant litet land kun-

Bild 9. Sven Anders avslutande kvarnmålning, hans "sorgesammanfattning" över kvarnens öde. Målad 1993. UM40221.

de ha så stora industrier var det svaret han gav; investeringarna i skogsindustrin samt det faktum att (den dåvarande socialdemokratiska) regeringen satsade på stora företag.

Sven Anders positiva syn på bruket återspeglas i hans målningar. Detta var han åtminstone ur en aspekt medveten om. Han påpekade för mig att bilderna saknade bruksmiljöns "liv och smuts"

och att han ibland vinnlagt sig om att inte visa den "lite gråa, säkert dammfyllda marken" liksom "koldammet som fanns överallt och den säkert rätt så dåliga luften".⁸

"Försköningen" kan ha haft framställningstekniska skäl. Sven Anders var noga med att illustrera hur bruket fungerade, åtminstone i hans bilder av arbetsprocesser. Kanske var detta svårare att göra

om han även måste skildra rök och damm. Men frågan gäller också vilka av brukets företeelser och fenomen han valde att beskriva respektive inte beskriva. Bruken hade goda sidor, men det fanns också andra, mindre trevliga. Jag ska nöja mig med att visa en, gällande bostadsförhållanden, och återge ett stycke ur Isakssons bok. I det citeras Adolf Backman, en hammarsmed från Ullfors bruk, som berättar om när en ny och ung inspektor 1897 kom till bruket.

Bengtsson moderniserade driften och ökade produktionen till dess högsta nivå någonsin. "Men inte nog med detta", säger Adolf Backman: "han hade sociala och estetiska intressen vilka tog sig uttryck i bruksidyllens renovering och försköning. Han lät riva bort gamla, förfallna kåkar, uthus, avträden och källarskullar och byggde nya bostäder på nya områden. Där förfallet röjts undan blev det gräsmattor, fruktträd och långa alléer av lönn och alm. Bakgårdarna ränsades upp och fylldes med slagg."

Inspektorn lät sätta upp slasktunnor vid bostäderna och anlidade avlönad arbetskraft för renhållningen. Därmed försvann de årligen återkommande epidemierna av difteri och scharlakansfeber och den tidigare höga barndödligheten minskade. Brukets gator höjdes så att vattenpölarne försvann. Bengtsson planerade till och med att installera vattenledning och avlopp. Men när han tvingades lämna bruket, skrinlades planerna och förverkligades först efter nära femtio år.

"Madamerna på bruket välsignade Bengtssons reformer och hygieniska intressen. De nya brygghusen och tvättstugorna slog an: Tänk hur vi hade det förr! Tvätta, brygga, baka och slakta i köke! Oj oj oj sånt elände de var!"⁹

Sven Anders var väl medveten om de sociala reformer som ägde rum vid sekelskiftet 1900, och han gjorde även målningar som var inspirerade av dessa. Men det är också min poäng: i sina akvareller betonade Sven Anders det välartade, det "goda", hos bruket och Ullfors. Det var i deras potential till såväl social som industriell utveckling hans främsta intresse låg.

Ovanstående resonemang leder ofrånkomligen till frågan om hur akvarellerna kan användas – vad kan en potentiell forskare nyttja dem till? Hypotetiskt kan man i det avseendet tala om åtminstone tre områden. Det första är den generella brukshistorien, för att utvärdera eller illustrera olika arbetsprocesser och/eller byggnadsfunktioner. Den forskare som anlitar bilderna i det syftet, måste dock pröva dem noggrant mot andra källor. Sven Anders var kunnig, men målningarna tillkom under en lång tid under vilken hans kunskapsnivå ökade. Som nyss påpekats skildrade han också bruket med en positiv tendens.

Samlingen kan också ses som en lokalhistorisk skildring av det specifika bruket Ullfors. I akvarellerna återskapade – tolkade – Sven Anders bruksanläggningen,

Bild 10. Ullfors vattendrivna såg, målad 1996. Till grund för målningen använde Sven Anders tre fotografier. Ingen av byggnaderna finns kvar. UM 40206.

som den kan ha sett ut innan nedläggning och rivningar. Den som idag besöker bruket kan också konstatera en god överensstämmelse mellan de bevarade och de avbildade byggnaderna. Men även här måste forskaren vara försiktig och jämföra med andra källor och doku-

ment. Som visats fanns det ett antal avsikter bakom de gjorda målningarna, vilka alla påverkade framställningen. Därtill kommer att de återgivna motiven är hämtade från olika epoker. Det är inte någon tidsmässigt samlad bild som träder fram.

Bild 11. Ullfors bruk så som Sven Anders föreställde sig tillverkningen 1829, målad 2001. Området är idag gräsbevuxet men där finns också en paddock för hästar och ett minnesmonument i form av en bevarad mumbulingshammare. UM 40242.

Slutligen kan akvarellerna användas till ett kulturarvsinriktat ändamål, för att diskutera historiesyn och historiebruk. Vid en sådan uppgift blir Sven Anders bilder ett förstahandsmaterial, vars betydelse ytterligare ökar med de gjorda intervjuerna. Kulturarv och kulturarvs-

produktion är ett aktuellt forskningsområde, där inte minst rörelser som ovan nämnda "Gräv där du står" avhandlas.¹⁰

Personligen tror jag att det källmässigt största värdet i målningarna ligger i det andra och det tredje temat. De perspektiven går dessutom hand i hand; Sven

Anders tolkning av Ullfors bruk ger ingången till hans och hans intressekamraters engagemang.

Med detta källkritiska resonemang har jag inte velat förringa Sven Anders verk. Hans samling är en remarkabel gärning som väl försvarar sin plats i ett museum. Men frågan om vad den egentligen visar är viktig, inte minst om den i framtiden ska användas till annat än rena illustrationer. Sven Anders önskan var att bilderna skulle komma den brukshistoriska forskningen till godo, det visar bland annat hans omsorg om rätt material och rätt förvaring. Ett av hans skäl att donera dem till Upplandsmuseet var också vår större tillgänglighet för forskare.

Jag har i denna artikel presenterat ett urval av Sven Anders akvareller, jag har resonerat om hans intentioner och drivkrafter och påvisat hur dessa inverkat på hans arbete. Som nämndes inledningsvis kan artikeln därmed ses som ett bidrag till den diskussion som förs inom musei- och delar av universitetsvärlden; hur museernas samlingar kan komma vetenskapen till godo. Att de hopsamlade föremålen förses med en gedigen kontext – ett sammanhang – är kanske inte allenagörande men väl så viktigt. Förutom den riskerar ting som Sven Anders målningar att användas reservationslöst och okritiskt, eller också inte alls. I vilket fall är det ett slöseri med ett mödosamt hopkommet och väl utfört arbete.

Noter

- 1 För den diskussionen, se t ex Myrdal 1998, Svensson 2005 och Larsson 2009.
- 2 För en sådan, se t ex Olov Isakssons bok "Vallonbruk i Uppland – människor och miljöer"
- 3 Isaksson 1996, s 249; personligt besök i Ullfors 9/8 2009.
- 4 Nyman 1989.
- 5 Johansson 1996 respektive Isaksson 1996.
- 6 Det går till exempel att finna mer exakta beskrivningar av såväl masugn som val-lonsmedja i Sven Anders ovannämnda studiehäfte eller i Olov Isakssons bok (Johansson 1996, s 23 och 24; Isaksson 1996, s 108–110). I sammanhanget ska också sägas att Sven Anders inte är unik som bruksmålare. Isaksson utnämner Elias Martin och Pehr Hilleström som genrens "portalfigurer" (s 127–128). Om den förstnämnde har Sven Erik Noreen skrivit uppsatsen "Elias Martin vid de uppländska bruken" i årsboken Uppland 1954.
- 7 Enzensberger besökte Lövsta bruk i början av 1980-talet. Han imponerades av de sociala förmåner arbetarna på bruket hade haft: "Var och en som hörde hemma där fick för sig och sin familj arbetsplats och bostad, skolutbildning och själavård, läkarhjälp och ålderstrygghet på livstid; och även kulturens röst, dvs Johan Niclas Cahmans orgels röst /.../ var till för alla. Man måste vara blind och döv för att inte känna igen det moderna svenska välfärdssamhällets grund i denna patriar-

kaliska utopi" (Enzensberger 1988, s 25). Isacson argumenterar för sambandet mellan bruk och välfärdssamhälle i en artikel från 1991. "Här finns", skriver han, ett svenskt kulturarv gällande "den övergripande planeringen av produktionen och av folkets levnadsvillkor. Härtill kommer viljan till samarbete, varuproduktionens och lönearbetets centrala roll, hemmets och familjens understödjande funktion, den strikta uppdelningen i manliga och kvinnliga sysslor samt den sociala omvårdnaden 'från vaggan till graven'" (Isacson 1991, citatet från sidan 18). Såväl Enzensberger som Isacson nämns i Olov Isakssons bok (s 3, 129 och 226), men Sven Anders kan ha känt till dem redan innan den publicerades. Enzensberger genom att hans reportage först publicerades i Dagens Nyheter, och Isacson genom ett föredrag denne höll på Strömsbergs bruk under 1990-talet.

- 8 De citerade kommentarerna gäller en akvarell med motiv från Strömsbergs bruk, men har bäring också för de från Ullfors.
- 9 Isaksson 1996, s 182–183.
- 10 Till exempel kan denna artikel räknas till genren. För två ämnesmässigt närliggande artiklar om amatörers respektive folklig kulturarvsproduktion, se Alzén 2005 och Edquist 2005.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Sven Anders Johanssons Ullfors- och Strömsbergsakvareller, Upplandsmuseet. Intervjuutskrifter Sven Anders Johansson, Upplandsmuseet. Personligt besök Ullfors bruk 9/8 2009.

Litteratur

- Alzén, Annika. 2005. Amatörer eller proffs? Frågan om kulturarvets demokratiska villkor. // *Otydligt. Otymligt. Otaligt: Det industriella kulturarvets utmaningar*. Red: Annika Alzén & Birgitta Burell. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Edquist, Samuel. 2005. Folklig kulturarvsproduktion i Sverige 1880-2000. // *Kulturarvens dynamik: Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Red: Peter Aronsson & Magdalena Hillström. Linköpings universitet: Tema Kultur och Samhälle.
- Enzensberger, Hans Magnus. 1988. *Ack Europa!: Iakttagelser från sju länder med en epilog från år 2006*. Stockholm: Norstedts.
- Isacson, Maths. *Bruket och folkhemmet*. Häften för kritiska studier 1991:2.
- Isaksson, Olov. 1996. *Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer*. Stockholm: Bonniers i samarbete med Upplandsmuseet.
- Johansson, Sven Anders. 1996. *Lär känna Vallonbruken: ett kompletterande studiematerial till Vallonbruk i Uppland: människor och miljöer*. Uppsala: Uppsala läns bildningsförbund.

- Larsson, Bo. 2009. Enasladden är inte en räfsa. Om forskning på nutida föremål. // *Agrarhistoria på många sätt: 28 studier kring människan och jorden. Festskrift till Janken Myrdal* (red: Liljewall, Britt m fl.) Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Myrdal, Janken. 1998. *Räfsan – att återvända till allmogens föremål.* // Saga och sed. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfsakademien.
- Noreen, Sven Erik. 1954. *Elias Martin vid de uppländska bruken.* Uppland. Uppsala: Upplands Fornminnes Förenings Förlag.
- Nyman, Kaj. 1989. *Husens språk : den byggda tingslighetens och de arkitektoniska intentionernas dialektik.* Stockholm: Atlantis.
- Svensson, Birgitta (red.). 2005. *Föremål för forskning: Trettio forskare om det kulturhistoriska materialets möjligheter.* Stockholm: Nordiska museets förlag.

Bo Larsson, fil.dr., arbetade på Upplandsmuseet mellan år 2000 och 2009, är nu anställd på Stockholms stadsmuseums dokumentationsenhet.